

ÂŞIKLIĞA BAŞLAMA*

Dr. Doğan KAYA

Kişilerin âşıklığa başlamaları farklı sebeplere dayanır. Bu sebeplerin ne olduğu ve neleri ihtiva ettiği hususu üzerinde ayrıntılı olarak durmamız yerinde olacaktır. Ancak daha önce, âşıklıkla doğrudan ilgisini gördüğümüz irsiyet ve şairlik istidadı hususunda ön bilgi vermenin yerinde olacağını düşünüyoruz.

İrsiyet (Herdity-Heredite-Kalıtım)'in ne olduğu kesin olarak izah edilememiştir. İrsiyet, anne ve babadan çocuğa geçen özellikler olarak nitelendirilirse de, ebeveynlerin özelliklerini taşımayan çocuklar da çıkabilir. Bir başka deyişle, aynı soydan insanların hem birbirlerine benzeyen hem de benzemeyen yanları bulunabilir.

Bütün canlıların yavruları, fizikî yapıları itibariyle kendisine benzer. İnsanın yavrusu insan, tavşanın yavrusu tavşan, gergedanın yavrusu yine gergedandır. Buna sebep soyaçekimdir. Ancak kişilikler söz konusu olduğu zaman, bu benzerlik esasının bozulduğu görülür. Nitekim aynı aileden olduğu ve aynı çevrede yetiştiği halde farklı kişilikte kardeşlerin olduğu bir gerçektir. Kişilerin davranışları, başarıları, zevkleri ve arzuları doğrudan kalıtımla ilgilidir. "Biyolojik kalıtım, çoğalma süreci içerisinde, birtakım özelliklerin genler yoluyla, bir kuşaktan ötekine geçmesi olarak tanımlanabilir."¹

Kişilerdeki nitelikler irsî ve sonradan kazanılan nitelikler olmak üzere iki çeşittir. Genetik yolla bir nesilden diğer nesle geçen niteliklere irsî nitelikler denir. Diğeri ise, hayat sürecince yaşanan olaylar sonrasında elde edilir. Bunlar doğrudan doğruya kişiyle ilgili olup irsî yollarla çocuklara geçmeyen bilgi, tavır, tecrübe, davranış gibi niteliklerdir.²

İrsî nitelikler her ne kadar kişiyle doğrudan ilgili ise de, aynı aileye mensup çocukların birinde baba veya annesinin karakteristik özellikleri görülür. Ebeveynin ön planda olan bir vasfı, çocuklarından birine sirayet eder. Biz, bununla ebeveynin bir daldaki istidadını kastediyoruz. Sözgelisi, baba iyi bir marangoz ise, çocuklarından biri de marangozluğa heveslidir. Şayet baba veya anne âşıkça, çocuklardan biri de ebeveyni gibi âşık olur. Nitekim yirmi üç çocuğu olan *Deliktaşlı Ruhsatî*'nin sadece bir çocuğu (*Minhacî*) kendisi gibi âşık olmuştur. Bu husus bazı âşiklarda çocukta değil de torunda ortaya çıkar. *Sefil Selimî*'nin altı çocuğu da şiire istidatlı değildir, ancak torunu Sadullah Selimî saz çalmakta ve şiir söylemeye çalışmaktadır. Bazen de hiç bir çocuğa babasının bu özelliği geçmez. Sözgelisi sekiz çocuk sahibi *İsmetî* ile on altı çocuk sahibi *Baharözlü*

* Yayınlandığı yer: *Âşık Edebiyatına Giriş*, Bişkek, s. 9-28.

¹. Feriha BAYMUR, *Genel Psikoloji*, İst., 1976. s. 209-210.

². Feriha BAYMUR, a. g. e., s. 213.

Feryadî'nin çocuklarının hiç birinde âşıklık vasfı yoktur. Yıldızeli'nin Yusufoglan köyünden olan Abidin Çınar, Ali Çınar ve Mehmet Çınar üç kardeş âşıktırlar.

Bunların yanında kimi insanlar vardır ki, şair yaradılışlıdır. Küçük yaşlarda şiire, saza, söze heveslidir. Bu zevk ve heves gün gelir, kendisini de şiir yazmaya kadar götürür. Şiirini söylerken tabii ki halk şiiri tekniğine uyar. Zira almış olduğu halk kültürü ve duyduğu, okuduğu, öğrendiği, bildiği şiirler, bunun için yeterli zemin hazırlar. Artık şiir söylemek onun için tutku haline gelir. Böylece kişinin özündeki şairlik istidadı ortaya çıkar. *Ali Dayı, Seyit Türk, Serdarî...* gibi âşıklar bunlardan bazılarıdır.

Bu tarzda şiire başlayanlara örnek olması bakımından Serdarî'ye yer vermek istiyoruz. *Serdarî*'nin asıl adı Çolak Hacı'dır. Serdarî'nin âşıklığa başlaması hususunda Kadri Özyalçın- Kemâl Gürpınar şu bilgileri veriyorlar:

“Çolak Hacı, gençliğinin ateşli çağlarına gelince kendiliğinden deyişler yapmaya, komşu mahalle odalarındaki uzun kış geceleri toplantılarında türkü yakmaya başlamış. İlk zamanlarda bu halini herkesten gizleyen ve mahalle büyüklerine hissettirmeye bile sıkılan Hacı, bir zaman gelmiş ki, kendini şiirin engin dalgalarına bırakmış.”³

Kişilerin âşıklığa yönelmesinin önemli bir sebebi de “çevre”dir. Çevrede, yüzyıllar boyu süregelen, sözlü eğitim ve kültür birimi vardır ve şekillendirici faktöre sahip çevre, sürekli bunu desteklemektedir. Yetişmekte olan çocuklar ve gençler, bu sözlü eğitimi alarak günün birinde, kendisini âşıklar arasında bulmaktadır.

Türkiye'deki âşıkların **âşıklığa başlamaları** çeşitli veçheleri ile kendini gösterir. Bunların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Çıraklık,
2. Ustamalı şiir söyleme ve çevredeki âşıklardan etkilenme,
3. Türkülü hikâye dinleyerek veya okuyarak yetişme,
4. Sazlı-sözlü ortamda yetişme,
5. Rüya sonrası âşık olma,
6. Manevî etki sonucu âşık olma,
7. Dert sebebiyle âşık olma,
8. Sevda sebebiyle âşık olma,
9. Ruhi depresyon sonucu âşık olma,
10. Millî duyguların galebe çalmasıyla âşık olma,
11. Diğer Sebepler.

Asıl konuya geçmeden önce, bir hususu açıklığa kavuşturmak istiyoruz. Gelenek içinde yetişen kişiler, sıraladığımız faktörler sebebiyle âşık olabilmektedirler. Ne var ki, aynı faktörler başka kişilerin yahut farklı bölgelerdeki kişilerin de âşık olmalarını gerektirmez. Bu, yukarıda sözünü

³. Kadri ÖZYALÇIN - Kemâl GÜRPINAR, *Şarkışlalı Serdarî*, Sivas, 1938, s. 7.

ettiğimiz gibi, başta irsiyet veya şairlik istidadının var olmasıyla, yetiştirme tarzı, yetiştiği ortam ve çevredeki kabuller, olayların kişide doğuracağı etkilerin ve müşahedelerin olmasıyla mümkündür.

A. Çıraklık

İçine töreleri, davranış biçimlerini, bilgi ve alışkanlıkları, nesilden nesle nakledilen kültürel kalıntıları alan gelenek; toplumların yaşama biçiminin köklü unsurlarından biridir. Bu bakımdan, her toplum, kendi geleneğine bağlı kalmak ve onu yaşatmak durumundadır. Geleneğe bağlı olma, yeniliğe uzak kalan muhafazakâr alanlarda daha güçlüdür. Ancak radyo, televizyon, gazete ve telefon gibi kitle iletişim araçlarıyla, köy nitelikli çevrelerin geleneğe bağlı olma gücünde, açık toplum olmaya başlayınca, azalma meydana gelir ve çözümler olur. Çözümlerle birlikte gelenek, görenek, örf ve adette de farklılaşmalar ortaya çıkar. Ancak son birkaç yılda ülkenin görülen folklorik unsurların bünyesinde esaslı değişikliklerin olduğu muhakkaktır. Bu değişiklikler, yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, haliyle folklorda farklılaşmayı ve çözülmeyi doğurmaktadır. Ne var ki, bu çözümler folklorun bazı dallarında henüz vukuu bulmuş değildir. Bunlardan birisi de çalışmamıza esas olan, âşıklıkta çıрак yetiştirme hususudur.

Âşık Edebiyatında yüzyıllar boyu yaşatılan geleneklerden biri de çıarak yetiştirme geleneğidir. Türkler gelenekçi bir millettir. Geleneğe bağlılık, iş ve sanatın devam etmesinde önemli rol oynamıştır. Bilhassa esnaflarda gördüğümüz çıarak yetiştirme geleneği, toplumun tüm kesimlerinde mevcuttur. Söz gelişi, güreş sporunda, bir pehlivanın kendi yerini dolduracak bir genci yetiştirmesi, bunun en güzel örneğidir. Çeşitli mesleklerde ve zanaatlerde de bu böyledir.

Çıarak yetiştirme geleneği, âşıkların da yaşattığı bir gelenektir. Usta âşık, saza ve söze kabiliyeti olan bir genci çıarak edindir, yanında gezdirir, saz ve söz meclislerine sokar, günü gelince mahlasını verir. Çıarak da zamanı gelince ustanın izniyle şiirlerini çalıp söylemeye başlar. Ustasının ölümünden sonra meclislerde, sohbetlerde onun şiirleriyle söze başlar, adını yaşatır, izinden gider. Şurası da vardır ki, bazı âşıklar, kendisinden birkaç yaş küçükleri çıarak tutup âşık olmasını sağlayabilmiştir. Söz gelişi; *Dilhunî* kendisinden birkaç yaş küçük *Garip Bilgin*'i ve *Yakup Bilgin*'i yetiştirmiştir.

Diğer taraftan bu gelenek, yukarıda izahına çalıştığımız usulde olabileceği gibi, bazen de bir âşığın daha önce yaşanmış bir âşığı kendisine üstad seçmesi şeklinde de tezahür edebilmektedir. *Er Mustafa*, *Şah Hayatı*'yi; *Kul Himmet Üstadım* ve *Sefil Kul Himmet Kul Himmet*'i, *Nedimî*, *Deliktaşlı Ruhsatı*'yi manevî usta olarak benimsemiştir.

Usta-çırak geleneğinin zinciri içinde yetişen âşık, ustasının şiirlerini çalarak, söyleyerek yetişir. Ustanın şiirindeki muhteva, üslup ve fikir âşıklığa namzet kişiyi derinden etkiler. Gün gelir o da üstat kabul ettiği âşık gibi söylemeye başlar.

Usta-çırak geleneği çerçevesinde göze çarpan özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Bir âşık kendi yerini tutması, izinden gitmesi, eserlerini ve adını yaşatması için istidatlı bir genci çırak alır, âşıklığın vecibelerini öğreterek, onun da âşık olmasını sağlar.
2. Alınan çırak dışarıdan birisi olabileceği gibi kendi ailesinden (oğlu, kızı, karısı, torunu..) de olabilir.
3. Çırak, bazen çok genç olmayıp âşıktan birkaç yaş küçük de olabilir.
4. Bazı âşıklar, birkaç usta yanında yetişir.
5. Âşıkların bir kısmı, önceden yaşamış bir âşığı kendisine manevî usta seçip onun şiirleri ve türküleri ile yetişir.
6. Âşıkların bir kısmı, birden fazla çırak yetiştirir.
7. Kimi âşıklar, bir pirin meclisine katılarak bu mertebeye ulaşır.

B. Ustamalı şiir söyleme ve çevredeki âşıklardan etkilenme

Kişinin karakterinin oluşmasında ve bazı alışkanlıklar kazanmasında, çevre, doğrudan ilgilidir. Cereyan eden olaylar, intibalar, çeşitli icraatlar herkeste belli bir oranda iz bırakır. Kimi, bu faktörlerin birinden fazlaca etkilenir. Arzu, düşünce ve inancı belli bir yönde kesafet kazanır. İşte bazı kişilerin âşıklığa başlamaları da bu vesile ile olur.

Âşıklar, daha çok yakın çevrelerinde iyi tanınırlar. Onların şöhreti ve rağbet görmeleri, etkilenmeyi de beraberinde getirir. Civarda sanata , saza, güzel söze temayülü olan bir genç, gerek o yöredeki âşığın , gerekse önceden yaşamış *Karacaoğlan, Âşık Ömer, Pir Sultan, Hatayî, Kul Himmet, Emrah ve Sümmânî* gibi âşıkların şiirlerini ezberlerler bu arada saza merak sarar, bildiği şiirleri sazla terennüm etmeye çalışır. Zamanla kendisi de şiir söylemeye başlar, günü gelince mahlas alır. Artık çevrede o da âşık olarak tanınır. Bazı âşıklar da saz çalmadan yetişir.

Gençlerin, ustalarına ait şiirleri ezberlemeleri yahut çevrede ünlü âşıkların hikâyelerini, deyişlerini sık sık duymaları, hatta onların meclislerine girmeleri, âşık olmalarında önemli rol oynar. Böyle bir ortamın olmadığı yörelerde, âşığın yetişmediği yahut pek az yetiştiği de bir gerçektir.

C. Türküli hikâye dinleyerek veya okuyarak yetişme

Hikâyeler, halk edebiyatı anlatım türleri içinde önemli bir yere sahiptir. Hikâyeler, kültürümüzde iki fonksiyonu icra etmişlerdir. Eğlence ve eğitim. Kişiler, bilhassa uzun kış gecelerinde muhtelif vesilelerle bir araya gelerek hikâyeler okuyarak veya anlatıcı kimseler varsa onlara hikâyeler anlatılarak zamanlarını geçirmişler; bu arada onlardan hayata ve geleceğe ait pek çok şeyler öğrenmişlerdir. Daha ziyade köy odalarında kalabalık bir cemaat karşısında, uzun kış gecelerinde anlatılan hikâyeler geceler boyu sürer, dinleyenler bundan sonsuz haz alır, mutluluk duyardı. Şimdi bu hikâyeciler yok denecek kadar azaldı. Türkiye’de halk hikâyelerinin en fazla anlatıldığı yerler *Kars, Erzurum, Sivas* ve *Adana* gibi yöreler olmuştur. Hikâye anlatma geleneği -eskiye oranla zayıflamış da olsa- bu yörelerimizde hâlâ yaşatılmaktadır.

Hikâyeler içinde en fazla rağbet görenleri ise, aşk hikâyeleri olmuştur. Çevredeki âşıkların deyişleri ne derece çocukları ve gençleri âşıklığa hazırlıyorsa, anlatılan hikâyeler de aynı şekilde vazife görür.

Halk hikâyeleri, önceki devirlerde bilgi, görgü, zevk, eğlence, eğitim, düşmanlık, nefret, dostluk, yardımlaşma, tecrübe ve davranış gibi faktörler bakımından insanların yaşama sistemi içerisinde pay sahibidir. Halk hikâyeleri, Türk sosyal hayatında, inançtan günlük pratiklere kadar vazgeçilmez bir önemi haizdir. Bu hususta *Eflatun Cem Güney*, şu bilgileri veriyor :

“Bundandır, ölüm döşeğindeki baba : 'Oğul; ben bugün kendimi beğenmiyorum. Gel üstüme bir Koroğlu oku!' derse, varıp üstüne bir Koroğlu okuyorlar... Bundandır, bir evin direği, bir yurdun dayanağı oğul askere çağrılırsa, dağarcığına yolluktan, pulluktan önce, gariplik gurbetlik bir hikâye sarıp sarmalıyorlar da öylesine yola vuruyorlar...

Bundandır, yüzü örtülü delikanlılar 'Gayri beni baş-göz edin!' demeye dili varmazsa, yastıklarının altına yanık Kerem koyup yatıyorlar da dünya evine girmek istedikleri böylece malum oluyor ...

Hasılı her gönlün aynası, her derdin devası bu hikâyeler...”⁴

Halk hikâyeleri yukarıda anlattığımız hususların dışında, kişilerin âşık olmasında rol oynayıcı bir özelliğe de sahiptirler. Şöyleki ; Bilindiği gibi halk hikâyelerinin birçoğu manzum-mensur bir yapıya sahiptir. Bu durum âşk hikâyelerinde daha çoktur. Hikâyeci genellikle, *“Hikâye ve destan kahramanlarının birbirleriyle karşılaşmalarını, bu kahramanların hikâyede adı geçen diğer kişilere başvurmaları, muhabbet ve sevgi ifadeleri, sevinç ve kederleri, ıstırap ve heyecanları, karşılıklı deyişme ve atışmaları, soru sorma ve cevap almaları”*⁵ şiirle ve terennümle ifade eder. Manzum kısımların farklı ezgilerle söylenmesi ile, hikâye akıcılık

⁴. Eflatun Cem Güney, *Folklor ve Halk Edebiyatı*, İst., 1971, s. 47.

⁵. Hasan Kartarı, *Doğu Anadolu’da Âşık Edebiyatının Esasları*, Ank.,1977, s. 66.

kazanır. Böylece dinleyiciler, hikâyeyi daha çok sever. Nihayetinde hikâye bir bütün olarak kişileri derinden etkiler. Öyleki kişi, hikâye kahramanının yetişmesini, âşık olmasını, çilelerini ve ruhî halini görüp kendisinde ondan izler görür. İster istemez o yöne temayül gösterir. Günün birinde kendisi de etkilendiği hikâyeye kahramanı gibi deyişler söylemeye başlar. Kişinin âşıklığa yönelmesi bazen da okuduğu aşk hikâyeleri ile olur. Bu hikâyeler genellikle *Arzu ile Kamber*, *Âşık Garip*, *Derdiyok ile Zülfüsiyah*, *Leyla ile Mecnun*, *Hurşit ile Mahmihri*, *Kerem ile Aslı*, *Tahir ile Zühre*, *Ferhat ile Şirin*, *Asuman ile Zeycan*, *Karacaoğlan ile İsmihan Sultan*, *Karacaoğlan ile Benlikız*, *Karacaoğlan ile Yayla Güzeli...* gibi hikâyelerdir. Tabii gençlerin âşık olmasında, bunları okuma veya dinlemenin etkisi olabileceği gibi, istidat, çıraklık vs. gibi faktörlerin rol oynayabileceğini de gözardı etmemek gerekir.

Günümüzde ne köy köy dolaşıp halk kitaplarını satan Darendeli kitapçılar, ne de bu kitapların okuyucuları var. Kişilerden âşıklığa başlamasında rol oynayan faktörlerden biri olan halk hikâyeleri artık her geçen gün özünden, değerinden ve fonksiyonundan bir şeyler kaybetmektedir. Bu da âşıklık geleneğinin her gün biraz daha zayıflamasına yol açmakta ve bizi bu konunun geleceği hususunda endişeye düşürmektedir.

D. Sazlı-sözlü ortamda yetişme

Âşık Edebiyatında, sazın önemli yeri vardır. Bilhassa meslekten yetişmiş âşıkların saz çalmaları, toplum tarafından âşıklığın vecibesi olarak nitelendirilir. Bir başka deyişle, toplum, sazı olmayan âşığı, âşık olarak görmez.

Türk şairleri muhtelif devirlerde *kopuz*, *karadüzen*, *bozuk*, *tambura* gibi çalgılar çalmışlardır. İslâmiyet'ten önce "*ozan*" denilen saz şairine, XVI. yüzyıldan itibaren "*âşık*" denilmiştir.. Kopuz da yerini saza, çöğüre bırakmıştır. Şairler her vesile ile çeşitli mekânlarda (köy odaları, kahveler, açık hava, düğün evleri) sazı ile boy göstermiş, sanatını icra etmiştir. Bunu dinleyen halk, saz şairinin şiirinde, türküsünde ve nağmesinde kendisinden izler bulur, ister istemez onların etkisinde kalır. Zira saz şairinin söyledikleri, halk kültürünün hülâsasından başka bir şey değildir. Bu etkileşim kimi zaman âşıklığa istidadı olan heveskârları daha yakından ilgilendirir, o yöne temayüllerinin artmasını sağlar. Bu bakımdan saz meclislerinin çok yapıldığı yörelerde saz şairi sayısının fazla olmasını tabii karşılamak lâzımdır.

Türkiye'nin pek çok yöresinde yüzyıllar boyu, çeşitli vesilelerle saz-söz meclisleri tertip edilir. Sivas da bu yörelerden biridir.

Sivas yöresinde yapılan sazlı-sözlü toplantılar dört şekilde tezahür eder.

1. *Düğünler*,
2. *Kahveler*,
3. *Ayin-i Cemler*

4. *Şölen / Şenlik / Festival...* gibi eğlenceler.

Bunların muhtevasını ve fonksiyonunu şöyle izah edebiliriz:

1. Düğünler

Zengin düğün sahipleri, oğlunu sünnet ettirirken veya evlendirirken köyünden veya civarında şöhret kazanmış âşıklardan bir kısmını çağırır, düğün birkaç gün sürerse, bu müddet içinde davetlilerin eğlenmelerini sağlar. Âşıklar, halk şiirinin çeşitli türlerindeki şiirlerini düğünlerde söyleme fırsatını elde ettikleri gibi, birbirleriyle karşılaşır *atışma* ve *deyişme* imkânı da bulabilirler. Halk daha ziyade atışmalardan haz alır.

Âşık kimi zaman, rakipler tarafından köşeye sıkıştırılır. Bazen de âşıklardan birkaçı, aralarında anlaşır şöhretli ustanın değerini düşürmeye çalışır. Ruhsatî'nin de başından böyle bir hadise geçmiştir. Bunu, sırası gelmişken burada anlatmak yerinde olacaktır.

2. Kahveler

Semaî Kahveleri, diğer adıyla *Çalgılı Kahveler* olarak bilinen yerler, halk kültürünün yaşatılmasında büyük payı olan merkezlerdir. Buraya gelen insanların gayesi, sohbet etmek, hoşça vakit geçirmek ve birbirlerine yakın olmaktır. Yaygın olarak bilinen;

*Gönül ne kahve ister ne kahvehane
Gönül sohbet ister kahve bahane*

sözü de bunun ifadesidir.

Semaî Kahveleri üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan *Malik Aksel*,⁶ *Tahir Alangu*,⁷ *M.Halit Bayrı*,⁸ *Salah Birsal*,⁹ *Osman Cemal Kaygılı*,¹⁰ *Arslan Kaynardag*,¹¹ *Müjgân Üçer*¹² ve *Üsküdarlı Vasıf Hoca'* nın¹³ ortaya koydukları malzemeler oldukça doyurucudur. Biz de -özet de olsa- Semaî Kahvelerindeki

⁶ Malik Aksel, *Sanat ve Folklor*, İst.1971, s. 178-185.

⁷ Tahir Alangu, *Çalgılı Kahvelerdeki Külhanbey Edebiyatı Numuneleri*, İst.1943.

⁸ M. Halit BAYRI, *İstanbul Folkloru*, İst., 1947, s. 74-77.

Mehmet Halit BAYRI, *Semaî Kahveleri*, TFA, I (11),6. 1950.

Mehmet Halit BAYRI, *Meydan Şairleri*, TFA, I (121),7. 1950.

⁹ Salah Birsal, *Kahveler Kitabı*, İst., 1975.

¹⁰ Osman Cemal KAYGILI, *İstanbul'da Semaî Kahveleri ve Meydan Şairleri*, İst.,1937.

¹¹ Arslan KAYNARDAĞ, *Eski İstanbul Kahvelerindeki Şiir Şenlikleri*, FEA 1985, s. 401-408.

¹² Müjgân ÜÇER, *Kahve ve Kahveler*, III. MTFK, C.IV. Ank. 1987,s. 425-437.

¹³ Üsküdarlı Vasıf Hoca, *Çalgılı Kahveler* (Derl.Şemsettin Kutlu), İst.,1972, s. 228-232.

pratikler ve manevî usuller hakkında bilgi vermenin yerinde olacağı düşüncesindeyiz.

Semaî Kahveleri ya da Çalgılı Kahveler olarak bilinen kahveler, kış aylarında, Ramazan ve cuma gecelerinde halkın itibar ettiği, eğlendiği merkezlerdir. Bilhassa İstanbul'da bu kahvelerden hemen her semtte olup, çoğu *tulumbacı* kahvesidir. Bunlar daha ziyade *Direklerarası* ve *Unkapani*'nda kümelenmişlerdir.

Ramazan geldiğinde kahveler donatılıp çalgılı kahve haline getirilirdi. Şayet kahve, tulumbacı kahvesi ise, göze çarpacak yerlere hortum, fener, baskı kolu vs. yerleştirilirdi. Gecelik hesabıyla tutulan çalgıcuların, giderse bir daha gelmez düşüncesiyle, anlaşılan süre boyunca, çalgılarının kahveden çıkarılmasına izin verilmezdi. Bunlar çığırtma, darbuka, zilli maşa, çifte nara ve klarnet gibi çalgılardı.

En parlak çağını II. Abdulhamit devrinde (1876-1909) yaşayan Semaî kahvelerinde, bu padişah zamanında saz şairleri locası da kurulmuştur. XIX. yüzyılın başlarında *Tavukpazarı*'nda bir dizi âşıklar kahvesi olduğu bilinmektedir... 1827'de bu kahvelerden birine gelen *Dertli* (1772-1846), tavanda asılı bir şiirli bilmeceyi çözmüştür. Burada çalıp söyleyen ozanlara *tulumbacı ozanlar* yahut *meydan şairleri* de denilir. Tulumbacı ozanlar, icra sırasında kendilerinden şiir söyledikleri gibi, usta saydıkları *Gevherî*, *Âşık Ömer*, *Dertli*, *Develili Seyranî*, *Erzurumlu Emrah*, *Bayburtlu Zihni* ve *Gedaî*'den de şiirler okurlardı. Bu şiirler daha ziyade koşma, mani, ayaklı mani, semaî,divan, kalenderî ve destan türünden şiirlerdi.

Semaî Kahvelerinde dinleyenlerde zevk ve heyecan uyandıran eğlence usullerinden birisi de *muamma* çözümedir. Muamma, şiirle sorulan bir çeşit bilmececi. Üç veya dört köşeli bir tahtanın üzerine yazılıp, kurdele ve çiçeklerle bezenerek kahvenin tavanına asılır. Âşık, sorulan nesneyi yine şiirle çözmeye çalışır. Muammayı çözenlere para, ipekli kumaş ve şal gibi armağanlar verilir. Armağanlar önceden hazırlanıp, renk renk kâğıtlarla ve yapma çiçeklerle süslenmiş olan çalgıcular kısmında teşhir edilir. Âşığın muammayı çözdükten sonra, bunu soran âşığı şiirle *mat etme* ye çalışması da gelenektendir.

Çalgılı kahvelerdeki bir başka özellik de *köçek oynatmadır*. Köçekler genellikle mani, semaî, koşma, kalenderî ve divan fasılları arasında oynatılırdı. Oynanan oyunlar arasında çiftetelli, ağırlama, kasap, düğün ve ayak havasıyla, köçek, helvacı ve bıçak oyunları yer alırdı.¹⁴

Fuat Köprülü de, *Türk Saz Şairleri* adlı eserinde XIX. yüzyıl saz şairlerini anlatırken, Semaî Kahvelerinden de söz etmiştir. Köprülü, âşıkların toplum içindeki yerini tayine çalışırken, âşık kahvelerinin fonksiyonuna ve taşıdığı öneme dikkati çektikten sonra bize şunları söylemektedir:

¹⁴. Salah BİRSEL, a.g.e., s. 165-186.

“Bunlar, her yerde, muayyen kahvehanelerde toplanırlar, müşterek saz ve söz fasılları yaparlardı. Hayatlarını başka vasıtalarla temin eden, başka mesleklere mensup olan bir takım saz şairleri daha vardı ki, bunlar professional âşık olmamakla beraber, bu toplantılara gelirler, fasıllara iştirak ederlerdi. Ananeye göre, İstanbul’da bilhassa Tavukpazarı’ndaki bir kahve âşıkların en büyük merkeziydi. Âşıklar arasında hükümet tarafından intihap olunan tanınmış bir şair, resmen âşık kâhyası tayin edilir ve âşıkların teşkil ettiği locanın işlerini idare ederlerdi. Bir yerde oturmayarak, mevsim mevsim bütün memleketi dolaşan, her yerde âşık fasıllarına iştirak eden bu saz şairleri halk arasında büyük propaganda vasıtası olduğu cihetle, hükümet bunların kontrolüne dikkat eder, hatta bazen âşıklar reisi vasıtasıyla bunları kendi propagandası için kullanırdı. Yarım asır öncesine kadar âşıklar arasında yaşayan bir ananeye göre, Mahmut II, Abdülmecit, Abdülaziz zamanlarında saraydan tahsisat alan yirmi - otuz âşık mevcut imiş ve bunlar zaman zaman padişah huzurunda fasıllar yaparlarmış. Yine an’aneye göre, İstanbullu Âşık Hüseyin 1834’ten 1861’e kadar Tavukpazarı’ndaki âşıklara reislik etmiş ve on üç yıl saraydaki saz şairlerinin başında bulunmuştur. Beşiktaşlı Gedaî de Abdülaziz huzurunda icra edilen âşık fasıllarına reislik etmiştir.”¹⁵

Semaî Kahveleri hakkında Hamid Zübeyr Koşay;

“Eskiden kahvehaneler, bugün sanıldığı gibi birer tembelhane değildiler. Halk Eğitimi Merkezleri gibi rolleri vardı. Türk kahvesi müessesesi şimdi dejenere olmuştur. Eskiden kahvehanelerde meddah konuşurdu, saz şairleri çalar ve söylerlerdi. Büyükleler nasihatler ederler. Dostlar karşılıklı fikir teati ederlerdi .”¹⁶

diyor. Gerçekten de kahveler, eskiden, insanın karakteristik yapısına önemli gelişmeler sağlayan birer eğitim kurumu gibiydi. Burada yaşlı, tecrübeli ve ilim irfan sahibi olanlar dinlenir, onların tecrübelerinden ve ilminden istifade edilirdi. Muhtelif zamanlarda meddah hikâyeleri anlatılır; saz şairleri *atışmalar* yapar, *lebdeğmez* tarzında koşmalar söyler, askılara muammalar asarak veya askıdaki muammaları çözerek ustalığını ortaya korlardı. Kahveler bu bakımdan edep erkân öğrenilen kültür merkezleri hüviyetindeydi.

Semaî Kahveleri, günümüzde yerini bazı illerde *Âşıklar Kahvesi* ne bırakmıştır. *Kars, Erzurum, Sivas* ve *Kayseri* gibi illerde bu özelliklere sahip kahvelerin var olduğunu biliyoruz. Bazı illerde (*Ankara* gibi..) kurulan âşık dernekleri, dernek binasında bu geleneği yaşatmaya çalışmaktadır.

3. Ayin-i Cemler

¹⁵ Fuad KÖPRÜLÜ, *Türk Saz Şairleri*, C.IV, II. Baskı, İst., 1964, s. 526-527.

¹⁶ .Sabiha TANSUÇ, *Türk Kahvesi ve Gelenekleri*, TFA, XVII (340), 11. 1977.

Ayin-i Cem, galat olup aslı *Aynü'l-Cem*'dir.¹⁷ *Ayin-i Cem* yahut *Aynü'l-Cem*, *Toplantı Töresi* demektir.

Alevî-Bektaşî toplantılarında yapılan bu törenler, tarikate birinin yeni girmesi veya bir ulu kişinin anılması vesilesi ile düzenlenir. *Cem*lerde kurbanlar kesilir, içki içilir, sazla deyişler, nefesler söylenir ve *sema* (*semah*) yapılır.¹⁸ Töreni, "yol, sürek, töre" denilen kaideler çerçevesinde, *pir* veya *mürşid* diye bilinen "Dede" ler yürütür.

Cemin belli bir yerinde "sazandar" lar *deyiş*, *buyruk* ve *nefesler* söylerler. Bazı köylerde *cem*ler, dedenin saz çalması suretiyle başlar. *Cem*lerde Bektaşî şairlerinin şiirleri icra edilir. Bu şiirler, tarikatın düşünce, inanç ve dünya görüşünü yansıtan *nutuk*, *devriye*, *nefes*.. gibi şiirlerdir. Bektaşî şiirlerinde konulardan şunlar ağırlıktadır: Hz. Ali, On İki İmam ve menkabeleri, Bektaşî Velileri ve menkabeleri, Bektaşîliğe ait inançlar, Bektaşî erkan ve âdetleri, dünyaya bağlılık şiirleri.¹⁹

4. Şölen / Şenlik / Festival... gibi eğlenceler.

Günümüzde yaygın olarak ülkemizin muhtelif yerlerinde anma, kurtuluş veya festivaller dolayısıyla çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Bu faaliyetler çerçevesinde, şenliğe davet edilen yöre âşıkları veya ülke çapında şöhret kazanmış âşıklar meydanlarda boy gösterir, sanatlarını icra ederler. Bu da elbetteki, içinde âşıklık istidadı olan gençleri olumlu yönde etkiler.

.....

Bir bölgede geleneğin canlı yahut zayıf olması, sıraladığımız bu faktörlerin az veya çok oluşuna bağlıdır. Bir başka deyişle; yeteneğin gerekliliği; gerekli şartların yerine gelmesi; çevrede kültür birikiminin ve kabullerin geçerli olması âşıklık geleneğinin o yöredeki gücünü belirler. Yukarıda sözünü ettiğimiz düğünler, kahveler, *Ayin-i Cem*lerdeki saz meclisleri yahut Şölen / Şenlik / Festivaller saz şairi yetişmesinde ve âşıklık geleneğinin yaşatılmasında önemli bir vazife görür. Yüzyıllardan beri yapılan bu icra usullerinin devamlılığı, yeni âşıkların çıkmasını da beraberinde getirecektir.

E. Rüya sonrası âşık olma

Rüya nedir, kişinin ruh yapısında ne gibi olumlu-olumsuz etkiler yapar? Hatta bu etki geleceğe matuf olarak ne derece rol oynar? Kimler, ne zaman, hangi

¹⁷. Bedri NOYAN, "Bektaşîlik-Alevîlik Nedir?", *Yeni Gazete*, 16.7.1966.

¹⁸. Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik*, İst., 1977, s. 96-146.

¹⁹. Abdurrahman GÜZEL, "Bektaşîlik ve Bektaşî Şiiri", *Şükrü Elçin Armağanı*, Ank., 1983, s. 53.

şartlarda, nasıl rüya görür? Bütün bu sorular, ilkçağlardan beri insanlarda merak uyandırmış, zihinleri meşgul etmiştir.

Rüyanın bugüne kadar kesin bir tarifi yapılamamıştır. Ancak araştırmacıların çoğunluğu, rüyanın; “bir kimsenin uyku sırasında zihninden geçen hayal dizisi”²⁰ olduğu görüşünde birleşmişlerdir.

Tarihin ilk devirlerinde, muhtelif coğrafyalarda yaşamış kavimler yahut milletler, rüya konusunda çeşitli inanç ve pratiklere sahipti. *Babil, Asur, Mısır, Çin, Hind, Yunan ve Latin* toplumlarında rüya, insan hayatı, düşüncesi ve inancıyla ilgili olarak doğrudan vazife görmüştür. Kimilerine göre, ölümlere ait ruhlar, kötülöklere sahip olurken (*Asurlular, Babilliler*), kimileri de rüyaları, tanrıların mesajları olarak nitelemiştir (*Mısırlılar*). *Çinliler* rüyayı manevî ruhla, fizikî ve astrolojik faktörlerle birlikte düşünmüş, *Hintliler* de rüya ile yaşantı arasında ilişki kurmaya çalışmıştır. Bu durum, gerek Çinlilerde gerekse Hintlilerde rüya tabirinin ön plana çıkmasına yol açmıştır. Batıda eski Yunan inancında rüya, tanrının tezahürü olarak telakki edilmiş, bu inanç ve düşünce, Latinlere de sirayet etmiştir.²¹

Rüya İslâm kültüründe de önemli yer tutar. Öyleki, Hz. Muhammet'e dahi bir kısım âyetler, rüyada ilham ettirilmiştir.²² Kur'an âyetlerinin Hz. Muhammet'e vahiy edilmesi yirmi üç sene sürmüştür. Ayetlerin ilk altı ayda nazil olanları Peygamber'e *rüya-yı salih*a ile tecelli etmiştir.²³

İslâm âlimleri, rüyayı fonksiyon itibariyle üç gruba ayırmışlardır.

1. Asıl rüya denilen ve Allah tarafından doğrudan doğruya melek vasıtasıyla vaki olan rüyalar,
2. Nefsin kendisinin vücuda getirdiği hatıraların telkiniyle görülen rüyalar,
3. Yalan çağrışımların ve hayallerin, dış tesirlerle beslenmesi suretiyle görülen şeytanî rüyalar.²⁴

Türk kültüründeki rüya motifinin izleri çok eskilere kadar gider. Çeşitli efsane ve destanlarda rüya motifiyle ilgili pek çok parça vardır. Bu parçalar araştırmacılar tarafından, muhtelif vesilelerle ele alınıp incelenmiştir.

İnsan zihnini devamlı meşgul eden rüyalar üzerinde ilk çağlardan itibaren, çeşitli inançlara sahip mütefekkir ve din adamlarınca yorumlar yapılmış, eserler yazılmıştır. Yunan filozofu *Democritus* (M.Ö. 460-370), rüyaların

²⁰. Umay GÜNAY, *Aşk Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ank., 1986, s. 93.

²¹. Umay GÜNAY, a.g.e., s. 95-97.

²². Umay GÜNAY, a.g.e., s.98.

²³. Abdülğani b. İsmail en-Nabluşî, *Ta'birü'l-Menam "İslâmî Rüya Tabirleri Ansiklopedisi"* (Türkçesi, Ali Bayram, M. Sadi Çöğenli), İst., 1980, s. 40.

²⁴. Elmalılı Hamdi YAZIR, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. IV, İst.,1960, s. 2865-2866.

dış dünyadaki öteki ruhların açık deliklerinden bedene girmesiyle meydana geldiğini ileri sürmüştür. Yine Yunanlı düşünür *Plutarch* (M.S. 46-120), *Symposiac VIII* adlı eserinde rüya hakkında birtakım görüşlerini ortaya koymuştur. Democritus'tan Hıristiyanlığın yayılışına kadar, Yunan dilinde yirmi altı adet rüya kitabı yazılmıştır. Bunlardan *Artemidori Daldiani* (MS. II. yüzyıl)'nin tabirlere ağırlık verdiği *Oneirocritica "Rüya Kitabı"* adlı en önemlisidir.²⁵

İslâm toplumunda da rüyalar hakkında pek çok görüş ortaya konulmuştur. Bunlardan *Farabî* (870-950), *Muhyiddin İbnü'l-Arabî* (1165-1240) ve *İbn-i Haldun* (1334-1406)'un görüşleri önemlidir. Farabî, rüyayı akılcı bir görüşle ele almış, uykuda görülen rüyaların akla uygun olmadığını, pek az kimsede rastlanılan uyanırken görülen rüyaların isabetli olduğuna işaret etmiştir. *Sigmund Freud* (1856-1939) da yüzyıllar sonra, laboratuvar usulü ile aynı sonuca varmakla, Farabî'nin teşhisini doğrulamıştır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî de rüya hakkındaki en özlü fikirlerini meşhur eseri *Füsusü'l-Hikem'in "Yusuf"* bahsinde zikretmiştir. Ayrıca, bir rüya tebiriyesi olduğu birçok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir. *İbn-i Haldun* ise rüya hakkında şu fikirleri savunur:

*"Rüya ruhanî bir şey olup uykudayken insanî olan ruhun, mânâlar âlemine dalması sonunda, gaybdan kendisine akseden varlıkların suret ve şeklini bir anda görmesinden ibarettir. Zira insan, uyumadığı çağlarda kendi teninin hal ve işlerini tebdir ve idare etmekle meşgul olduğu için, ruhani hallerini düşünmez ve gaybdan kendisine akseden bilgileri unuttur. Çünkü, uyku halindeki kişi, ten ile maddi şeylerle ilişkisini kestiğinden öteki ruhanî varlıklar gibi o da ruhanî bir varlık şeklini aldığı için, gaybî âleme yöneldiğinde, melekleri ve öteki lâtif cisimleri müşahade eder. Uykuda bu hal, bir anda husule gelir. Kişi bu ruhani haletinde (duyuş) vukua gelecek olan haller hakkında edinmek istediği bilgileri elde eder ."*²⁶

Rüyalar XIX. yüzyıldan itibaren batıda ilmî usullerle ele alınmış, birtakım uygulamalar sonucunda çeşitli yorum ve görüşler ortaya konulmuştur. *Ralp Waldo Emerson* (1883), rüya ile kişilik bağlantısı kurulabileceğini; *James Sally* (1893) de rüyaların benliği bütün çıplaklığı ile ortaya çıkaran bir faktör olduğunu ileri sürmüştür. Psikanalizin kurucusu Avusturyalı sinir ve ruh hastalıkları uzmanı *Freud*, önce görüşleri tekâmül ettirerek bunu teori haline getirmiş ve *"Rüya Yorumu"* adlı eseriyle bu konudaki düşüncelerini özetlemiştir. Ancak bazı görüşleri İsviçreli psikolog *Carl Güstav Jung* (1875-1961) tarafından kabul görmemiştir. *Freud*, rüyaların bütünüyle psişik kaynaklı olduğunu benimserken, *Jung* rüyanın istek dışı bir olay olduğunu aklın idraki içindeki psikolojiyle izah edilemeyeceğini savunmuştur. Rüya hakkında tetkikleri bulunan bir diğer ilim adamı da *Alfred Adler* (1870-1937)'dir. *Adler*'in rüya konusundaki görüşleri de büyük oranda *Freud*'ünkilerle aynıdır.²⁷

²⁵ Hakkı Şinasi ÇORUH, *Rüya Dünyamız*, İst., 1968, s. 60-62.

²⁶ Hakkı Şinasi ÇORUH, a.g.e., s. 82-84.

²⁷ Hakkı Şinasi ÇORUH, a.g.e., s. 118-131.

Rüyalar üzerinde *Amerika'* da da deneyler yapılmış, bir hükme varılmaya çalışılmıştır. *Mary Calhous, Josep Jastrow, Ancel Key, Alferd Kinsey, Calvin S. Hall, Dorothy Egan* ve *David Schneider* gibi araştırmacıların tesbitleri, bu konuda çalışacak olanların ufkunu genişletecek özelliكتedir.²⁸

Başlangıçtan beri inanılan, düşünölen, söylenilen, ileri sürölen bütün görüşlerin ortak bir noktası vardır ki o da, ferdi şuuraltı kavramıyla açıklamaya çalışılan kehanetli rüyaların tanrıdan gelen işareti temsil etmeleri ve gelecekten haber vermeleridir.

Rüya motifi Türk Halk Edebiyatında sıkça karşımıza çıkan motiftir. Başta efsane ve destanlarda rastladığımız rüya motifi Âşık Edebiyatında da çeşitli vesilelerle kullanılmıştır. Daha ziyade halk hikâyelerinde yer alan bu motifi, zaman zaman âşıkların hayat hikâyeleri içinde de görürüz. Âşık Edebiyatındaki rüya konusunda, bizde, derli toplu ilk çalışma olarak gördüğümüz "*Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*" adlı eserinde *Prof. Dr. Umay Günay*, bu hususta şunları ifade etmektedir:

*"Âşık Edebiyatında şekil değiştirmeye sebep olan rüya motifi iki şekilde yaşamaktadır. Halk hikâyelerinde kalıplaşmış asıl tipe uygun ve bütün hikâyelerde aynı unsurları muhafaza ederek ortaya çıkmaktadır. Yaşayan âşıkların hikâyelerinde ise şekil değiştirmeye sebep olmakla beraber, âşık hikâyelerinde olduğu gibi, âşıkların hayatını bir sevgiliye bağlamamaktadır. Yaşayan âşıklarda bu motif onlara sanatçı kişiliği kazandırmada yardımcı olmaktadır."*²⁹

*"Âşık Edebiyatının temsilcileri için rüya motifi bir hareket ve başlangıç noktasıdır. Âşıkların gerçek hayat hikâyelerini incelediğimizde rüya görene kadar belli bir süre ya bir usta âşığın yanında çıraklık yaptıklarını veya âşık fasıllarının sık sık icra edildiği, halk hikâyelerinin anlatıldığı yerlerde yetiştiklerini görmekteyiz."*³⁰

Âşık Edebiyatındaki rüya motifi, kompleks bir yapıya sahiptir. Şöyleki, rüyasında bir güzele âşık olmakla beraber, âşıklığın vecibelerini de yine rüyasında öğrenir. Böylece sade kişilikten sanatçı kişiliğe geçer. Bu söylediğimiz bilhassa, rüyasında bade içerek âşıklık istidadı kazanma hadisesine bağlı olarak gerçekleşir.

Rüyada bade içme hadisesi, ekseriya şehir hayatından uzakta yaşayan insanlarda vukua gelir. İçilen bade iki çeşittir.

1. Er dolusu bade : Bu badeyi içenler âşıklık hassasını elde etmekle beraber, kahramanlık nitelikleri de kazanır, maşukası uğruna birçok mücadeleler yapar.

²⁸. Hakkı Şinasi ÇORUH, a.g.e., s. 132-134.

²⁹. Umay GÜNAY, a.g.e, s. 109.

³⁰. Umay GÜNAY, a.g.e, s. 110.

2. Pir dolusu bade: Kişiyi bir güzele meftun eden badedir. Bundan içen, sevgilisi için bütün varını terk eder. Ona kavuşmak için, yıllarca dağ bayır dolaşır, çeşitli çilelere maruz kalır. Böylelerine; “*badeli âşık*” yahut “*Hak Âşığı*” denilir

Maddî ve manevî yönden zayıf, ezilmiş, fakat gönlü yüce duygularla dolu, ruhunda şairlik istidadı olan bir genç-yaşlı da olabilir- ruh halinin erişilmez arzularla dolu olduğu bir günde veya mutsuz bir anında uykuya dalar. Rüyasında ak sakallı bir (veya üç, yedi) pir (derviş) peyda olur. Bunlar *Hızır Nebi, İlyas Nebi, Kutup Nebi*'dir. Hazreti pir “*Kudret gülü*” denilen kolunu uzatır, üç kere bade verir. İlki, “*kendi bir, adı bin olan, seni beni on sekiz bin âlemi Yaradan*”ın aşkına; İkincisi, *üçler, beşler, yediler, kırklar aşkına*; sonuncusu da iki parmağın arasından gösterilen *sevgili aşkı*nadır. Âşık gördüğü güzele kavuşmak ister, ancak pir, kolunu indirir, sevgili kaybolur.

Kişi uyandıığında kendisinde bir başkalık hisseder. Bu dört cephede kendisini gösterir.

1. Tanrı sevgisi,
2. Beşerî aşk,
3. Saz çalabilme ve şiir söyleme yeteneğinin ortaya çıkması,
4. Zamanın gerekli bilgilerine vakıf olma.³¹

Âşık Edebiyatında gördüğümüz bu tarz kompleks rüya motifi dört safhada teşekkül eder.

1. Hazırlık devresi,
2. Rüya,
3. Uyanış,
4. İlk deyiş.³²

Sivas'ta âşıkların bazıları, bu merhalelerden geçerek âşık olmuştur. Ne var ki, bu hüküm, rüya görüp âşık olan bütün âşıklar için geçerli değildir. Bade içip âşık olanlar bulunduğu gibi, kimileri de rüyalarında gördükleri değişik olayların sonucunda âşıklığa başlamıştır. Bu olaylar muhteva itibariyle farklılık gösterir. Bunları şöyle gruplandırabiliriz:

1. Pirin (veya pirlerin) verdiği badeyi içme

³¹ Murat URAZ, *Halk Edebiyatı*, İst., 1933. s. 7.

Murat URAZ, *Türk Mitolojisi*, İst., 1967, s. 182-183.

Mehmet GÖKALP, “Âşık Edebiyatında Bade Hızır ve Ledün İlmi”, *TFA* 1989, Ank., s.33-45.

Ali SARACOĞLU, “Halk Ozanlarında Bade İçme ve Âşıklığa Başlama Geleneği”, *TF*, II (15,16,17,18), 9.10.11.12. 1980.

TDEA, C.I. İst., 1977, s. 281.

³² Umay GÜNAY, “Âşık Edebiyatında Rüya Motifinin Tipleri ve Tahlili”, *Mehmet Kaplan'a Armağan*, İst., 1984, s. 155.

Örnek olması bakımından bir âşığın rüya sonrası âşıklığa başlamasını aktaralım:

Başından dört evlilik geçen *Mustafa Feryadî*, maşukası *Güldane*'yi rüyasında görür. Feryadî uykudayken kara sakallı, nur yüzlü, yeşil elbiseli, halka olmuş durumda yedi tane derviş payda olur. Ona şöyle derler:

*"Mustafa, Cenab-ı Allah sana bir kız nasip etti emme, bu dünyada kavuşmak yok. Ancak ahirette kavuşacaksın. Derdin Sümmanî'nin derdi. Maşukan (sevgilin) Sümmanî'nin ma'şukasından üç konak öte... (Sümmanî'nin maşukası Rus'un öte yanı Bediştan'da idi, kavuşamadı.) Senin maşukan Çin'in öte yanı, adresini yarım veriyoruk.. Seul adasında Leb şehrinde oturuyor.. Bu dünyada kavuşmak yok.. Ne görürsen, ne konuşursan rüyalarda konuşursun..."*³³

Dervişler daha sonra *Güldane*'nin aşkına Feryadî'ye bade verirler. Feryadî bu sırada *Güldane*'yi görür.

*"Bir de baktım ki, elinde yeşil bir bardak, karşımda duruyor, yüzünü tam göremiyorum, bardak tutan eli yüzünü kapamış.. Bir bardak şerbet verdiler, onu çabucak içtim, güya yüzünü hemen göreyim kavuşayım diye.. Onu bitirince ikinci bardağı verdiler, yarısına kadar içebildim. Kız, badeyi içip bitirmiş ve bardak tutan eli, yüzünden çekilmişti. Maşukamın yüzünü tamamen görünce kendimden geçip oraya düştüm. Bayılmışım ..."*³⁴

Rüya sonrası âşık olma ile ilgili olarak diğer faktörler şunlardır:

2. Peygamberin elinden bade içme,
3. Pirin elinden lokma yeme,
4. Pirin gösterdiği kıza âşık olma,
5. Uzatılan boş kadehi alma,
6. Uzatılan iki şişeden birini koklama, diğerindeki suyu içme,
7. İçilmediği halde sunulan dolunun etkisinde kalma,
8. Bir âşığın elinden dolu içme,
9. Bir kızın elindeki badeye uzanma,
10. Bir kıza âşık olma,
11. Bir dervişin kulağa bir şeyler söylemesi,
12. Cebrail ve Mikail'i görme,
13. Peygamber veya bir din ulusuyla beraber olma,
14. Askerî rütbeli birinden etkilenme,

³³. Kutlu ÖZEN, *Güldane*, Sivas 1983, s. 15.

³⁴. Kutlu ÖZEN, a.g.e., s. 16.

15. Bir âşığı görüp etkilenme,
16. Hasta iken pirleri görüp etkilenme,
17. Türkü söyleme,
18. Gönül verilen kız tarafından öpülme.³⁵

Görüldüğü gibi âşıkların şiire rüya sonrası başlamaları ve âşık olmaları sadece bade içme şeklinde değil, farklı boyutlarda tezahür etmektedir. Belki de bu yüzden âşıklar, sebebi ne olursa olsun âşık olunarak uyanılan rüyayı “bade” olarak isimlendirmektedirler.

Rüya sonrası âşık olma hususunu üç sebebe bağlıyoruz.

- a. Aşk hikâyelerinde kahramanın, bir rüya sonucunda aşka duçar olması ve uyandıığında şiirler söylemesinin yaygın inancı,
- b. Bu inanç ve telkinlerle yetişip aynı durumun kendisinin de başına gelebileceğine kanaat getirmesi,
- c. Badeli âşık olarak bilinen âşıkların fazlalığı.

Çağlar boyunca, pek çok âşık, sözlerinde veya deyişlerinde badeli olduğunu söylemiş buna da etrafındakileri inandırmıştır. Bir insan rüyada bade içmek suretiyle yahut izahına çalıştığımız diğer usuller sonucunda, gerçekten âşık olabilir mi? Bu hususta âşıkların verdikleri bilgiler ne derece doğrudur? Şimdi bu sorulara, elimizde müşahhas deliller olmadığından net bir cevap veremiyoruz.

Rüyanın ne olduğu, seyri, fonksiyonu, başlangıç ve bitimi, ruh ile ilişkisi gibi hususlara çözüm bulmak için XIX. yüzyıldan itibaren, kişiler deneye tabi tutulmuş, nihayetinde birtakım sonuçlar alınmıştır. Bu sahada ciddi çalışmalar yapan Freud, rüyaların bütünüyle psişik olduğunu kabul etmiş ve bu doğrultudan hareketle rüyaların değerlendirilmesi hususunda bazı görüşler ileri sürmüştür. Umay Günay, konuyla ilgili olarak bize şu bilgileri veriyor:

“ (Freud) rüyaların doğru değerlendirilmesi için iki kavram öne sürmektedir. 1. Rüya metni, 2. Rüya düşünceleri (Rüyanın ne ima ettiği, rüyanın arkasında ne yatmakta olduğu meselesi). Bu hazırlık tamamlandıktan sonra rüya gören kimsenin zihninde ‘rüya düşüncesinin’ nasıl rüya haline geldiği meselesini çözmek için rüya metninin rüya düşüncesine çevrilmesi gerekmektedir. Bu işlemten sonra rüya önceki günün rüyadaki kalıntıları ve hatalarını, çağrışımlarını ihtiva ederler. Rüya gören kimsenin rüyaya verdiği mânâ ise, önceki günlerin ve yılların hatıraları, düşünceleri, tartışmaları, olumlu ve olumsuz münakaşaları, ihtilaf ve soruşturmaların tesiri ile ortaya çıkar. Rüya, çağrışımların kısaltılmış sembolleri şeklinde ortaya çıkar .”³⁶

³⁵ Geniş bilgi için bkz. Doğan Kaya, *Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatı*, Sivas, 1994, s. 54-61.

³⁶ Umay GÜNAY, *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, s. 103.

Kişileri rüyaya dayalı testlere, deneylere tabi tutarak meçhulümüz olan bazı konuları açıklığa kavuşturabiliriz. Ancak onları arzu ettiğimiz pozisyonda bulabilmemiz mümkün değildir. Yani konumuza ışık tutabilecek tarzda rüya gören biriyle irtibat kurmamız imkânsız gibidir. Yukarıda zikredildiği gibi, biz de rüyaların rüyadan önceki zamanın kalıntısı yahut çağrışımı olduğunu kabul ediyoruz. Bunun yanında kişinin karakteristik vasfını, yetiştirme tarzını, yetiştiği ortamı “rüya sonrası âşık olma” motifiyle doğrudan ilgili görüyoruz.

F. Manevî etki sonucu âşık olma

1040 *Dandenekan* ve daha sonraki 1071 Malazgirt zaferlerinden sonra Anadolu, dinî, askerî, sosyal ve iktisadî bakımdan yeni bir hüviyet kazandı. Bu yeni yapının teşekkülünde birtakım zümrelerin oynadığı rol, azımsanmayacak derecede fazladır. Âşıkpaşaoğlu bu zümreleri dört grup altında toplamıştır: *Anadolu Gazileri, Anadolu Ahıları, Anadolu Abdalları* ve *Anadolu Bacıları*.³⁷ Anadolu'nun hatta Rumeli'nin Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında bu zümrelerin payı büyüktür. Onların faaliyetleri ve gayretleri sayesinde, buralar manen fethedilmiş, böylece gelecek için sağlam zemin hazırlanmıştır. Bu konuda *Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan* şunları ifade etmektedir:

*“Osmanlı padişahlarını Rumeli’ndeki fütuhatlari ve icraatları esnasında bir takım Ahiler, Şeyhler ile münasebette görüyoruz. Aynı teşkilat, aynı akın Rumeli’ne de geçmiş ve kendisine mahsus usullerle oraları da Türkleştirmeye, İslâmlaştırmaya ve imar etmeye çalışmaya koyulmuştur .”*³⁸

*“Yeni fethedilen bir Hıristiyan memleketinde, gelip dağ başlarında yerleşecek oraların imar ve ehemmiyeti ile meşgul olacak ve tesis ettikleri merkezlerle Türk dili ve dinini yaymaya başlayacak misyonerlere ve gönüllü muhacirlere malik olmak ise; yeni kurulmakta olan Türk devletinin en büyük kuvvetini temsil etmekte olduğu meydandadır .”*³⁹

Türk kültür hayatına bakıldığında derviş, şeyh, pir, dede, baba adlarıyla anılan Anadolu Abdallarının yüzyıllar boyunca toplum üzerinde müessir olduğu görülür. Babalar konusunda hacimli ve önemli bir çalışma *Abdurrahman Güzel* ve *Ş.K. Seferoğlu* tarafından yapılmıştır. Çalışmada “Baba”ların Türk kültüründeki yeri ve Türkiye’deki yatırımları üzerinde durulduktan sonra onların sadece edebiyatımızda, musikimizde, dinimizde, coğrafyamızda, folklorumuzda hülâsa kültürümüzün her kesiminde tesirli oldukları hükmüne varılmıştır.⁴⁰

³⁷ H. Nihal ATSIZ, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Ank., 1985, s. 195.

³⁸ Ömer Lütfi BARKAN, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, Ocak Yay., Tarihsiz, s. 40.

³⁹ Ömer Lütfi BARKAN, a.g.e., s. 42.

⁴⁰ Abdurrahman GÜZEL-Ş[ükrü] K[aya] SEFEROĞLU, “Türk Millî Kültüründe Babalar”, TKA, *Erol Güngör’e Armağan*, Ank., 1988, s. 51-57.

Manevî üstünlüklere sahip bu kişilere ait yatırlar Anadolu'nun dört bir tarafına yayılmış durumdadır. Sivas da yatırların fazla olduğu yörelerimizden biridir. Merkezdeki, kazalardaki, bucak ve köylerdeki pek çok yatırdan, sadece il merkezinde bulunanlar şunlardır: *Hızır Direk, Şeyh Çoban, Ali Baba, Şeyh Şemsî, Aziz Dede, Yüğrük Şah, Mur Ali Baba, Kadı Burhanettin, Mum Baba, Emir Ahmet Dede, Arap Şeyh, Dönbaba, Dabaz Tekkesi, Abdülvahab Gazi, Kılavuz Baba, Ahmed Duran, Çeltek Tekkesi ve Ozmuş Tekkesi* ⁴¹

Tarihin her devrinde toplum üzerinde müessir olan manevî üstünlüklere sahip bu kişilerin birçoğu (*Hacı Bayram Veli, Akşemseddin, Eşrefoğlu...*) aynı zamanda şairdi. Bağlı bulunduğu tarikatın düşüncesini, adab ve erkânını şiirle terennüm ediyor, böylece bunların geniş toplumlara yayılmasını kolaylaştırıyorlardı. Düşünce ve görüşün şiirle ifade edilmesi Alevî-Bektaşî şairlerde daha yaygındı. Alevî-Bektaşî inancına sahip şairler, nefes, nutuk devriye ve şathıyyat-ı sofiyane tarzında söyledikleri şiirlerle, güçlerini yüzyıllarca sürdürme imkânı buluyordu. Bu da şiire hevesli kişilerin, âşık olmaları için zemin hazırlıyordu. Nitekim XIX. yüzyıl şairi olan Kul Himmet Üstadım, kendi adıyla anılan bir köyün (Küpeli Köyü) tepesinde yatmakta olan *Küpeli Baba'* ya hayranlık duyan üstadı *Kul Himmet'* i, bir şiirinde şöyle yad etmiştir.

*Kul Himmet Üstadım, sinem yaralı
Nice günler gördüm aklı karalı
Kul Himmet de Küpeli'yi seveli
Muhabbet eyledi cananı ilen*⁴²

Küpeli Baba, kardeşleri (Karacalar Tekkesinde yatan zat ve Çamdede) ile beraber Horasan'dan Sivas'a gelmiş bir derviştir. Bir Alevî - Bektaşî şairi olan XVI-XVII. yüzyılda yaşamış Kul Himmet'in ifadelerine bakılırsa Küpeli Baba, muhtemelen bir Bektaşî dervişi, belki de Hacı Bektaş'ın halifelerinden biridir ⁴³

Din ulularından etkilenerek âşıklığa yönelen kişilerin çoğunluğu Alevî-Bektaşî şairidir. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere, kişi yaşayan bir din büyüğünden etkilenebileceği gibi, yıllar hatta asırlar önce vefat etmiş birisinden de feyz alıp şiire yönelebilmektedir.

Manevî etkilenme çerçevesinde âşıklığa başlama şu faktörlerle karşımıza çıkmaktadır:

1. Bir dervişin veya tarikat büyüğünün telkiniyle âşık olma,
2. Bir dedenin ağıza tükürmesiyle âşık olma,
3. Hızır'ın verdiği elmayı yiyerek âşık olma,

⁴¹. Hikmet TANYU, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ank., 1967, s. 281-287.

⁴². Cahit ÖZTELLİ, "Belgesel Bir Şiir Dolayısıyla Kul Himmet Üstadım", *SF*, I (17), 8. 1973, s. 12.

⁴³. Doğan KAYA, "Küpeli Baba ve Kardeşleri", *SF*, I (10), 11.1973, s. 13-14.

4. Hızır'ın elinden dolu içerek âşık olma.

Örnek olması bakımından Kul Himmet Üstadım'ın âşıklığa yönelmesini aktaralım:

Asıl adı İbrahim olan Kul Himmet Üstadım, iki kere *Hızır'* la karşılaşır. İlkinde karşılaştığı kişinin Hızır olduğunu anlayamaz. İkincisinde, gösterdiği fevkaladeliğe bakarak karşısına çıkan kişinin Hızır olduğunu anlamakta gecikmez. Bu hadiseyi İbrahim Aslanoğlu şöyle anlatıyor:

*"Yine birgün bostanda otururken pejmürde kılıklı, her yanı kan, irin içinde bir adam çıkagelir. Yüreğinin yanık olduğunu, bir karpuz kesip yerse ferahlayacağını söyler. İbrahim hemen oturduğu yerden kalkar, altındaki minderi kan, irin içindeki ihtiyara uzatır. Adam: 'Oğlum bu halimden öğrenmeden minderini nasıl veriyorsun, kirlenmez mi?' derse de İbrahim: 'Ne olacak sanki varsın kirlensin; yur temizler yine arıtırım' karşılığını verir ve ilave eder: 'Ey Tanrı misafiri, her emrin baş üstüne ama, karpuzların olmasına daha çok var. Nasıl keseyim?' O aldırılmaz. 'Yok yok, der; onlar olmuştur. Sen kesmeye bak.' İbrahim çaresiz, bir tane koparıp keser. Bir de ne görsün? İçi kan gibi kırmızı değil mi? Bu işte fevkaladeliği olduğunu anlamakta gecikmez. Misafirin karşısına dikilip: 'Sen der; eşeğimin ayağını iyi eden adam değil misin?' Gülümseyen ihtiyar cevap verir: 'İyi tanıdım, evet ben o adamım.' Bir anda kan ve irinden eser kalmaz. Onun yerine tertemiz, nuranî yüzlü bir ihtiyar tecessüm eder. Oturup saatlerce konuşurlar. İbrahim ise burada, Hızır'ın elinden geleneksel doluyu içer."*⁴⁴

5. Tarikat toplantılarındaki ilahilerin etkisiyle âşık olma,

6. Bir pirin gösterdiği olağanüstülüklerden etkilenerek âşık olma,

7. Bir tarikat şeyhinin izniyle âşık olma,

8. Kur'an-ı Kerim'in etkisiyle âşık olma.

Bir kısım âşıkların manevî etkilenme sonrasında şiire başlaması yüzyıllardır süregelen halk kültürünün köklü inancına ve izlerine bağlanabilir.

G. Dert sebebiyle âşık olma

İnsanlar için bazı faktörler vardır ki, manevî yapısını olumsuz yönde etkiler. Bunlar, yaşanan olaylar (kaza ölüm, yangın, haksızlıklar, baskılar vs...) maddî imkânsızlıklar, hasretlik, yetişme tarzı, bedenî arızalar gibi faktörlerdir. Bir şahıs, bu faktörlerden birinden etkilenebileceği gibi, birkaçının da etkisi altında kalabilir. Bu etkilenmeler tabii ki, derdi de beraberinde getirir. Maddi refah içinde yüzen birisinin de çok sevdiği bir insanı kaybetmesi yahut problem bir çocuğunun bitmeyen arzuları ve kontrolsüz yaşayışı karşısında dertlenmemesi düşünülemez. Demek oluyor ki dert, problem hemen her tip ve her mertebedeki insanda mevcut olan bir husustur. Bir başka deyişle her ferdin

⁴⁴ İbrahim ASLANOĞLU, *Kul Himmet Üstadım*, s. 10.

bir derdi vardır. Ancak derdin şiddeti ve derecesi kişilere göre değişir. İşte bunlardan birkaçı:

*Kayalar merdim merdim
Kim bilir kimin derdin
Ağaçlar kalem olsa;
Yazılmaz benim derdim (Mani)*

*Göğe balon uçurdum
İpi elden kaçırdım
Gözümde akan yaş
Mendilime içirdim (Mani)*

*Bir tefim var deriden
Gel beriden beriden
Senin derdin değil mi
Beni böyle eriden (Mani)*

*İstanbul merdin merdin
Kim bilir kimin derdin
Deniz mürekkep olsa
Yazılmaz benim derdim (Mani)*

*Derdi dert ile sararım
Derdin her çeşidi bende
Dert içinde dert ararım
Derdin her çeşidi bende (Mani)*

*Yine gam yükünün kervanı geldi
Çekemem bu derdi bölek seninle (Türkü)*

Bin derdim var idi bir daha oldu (Türkü)

Derdim bin bir iken bin beş yüz oldu (Türkü)

Her kuluna bir dert vermiş Yaradan (Türkü)

*Derdim bin bir iken bin beş yüz oldu
Çekemem bu derdi bölek seninle (D. Derviş Feryadi)*

*Buyursun dertliler gam dükkânına
Hangi çeşit isterlerse bende var (Ruhsatî)*

*Derdimi dökersem derin dereye
Dordurur dereyi düz olur gider (Veysel)*

Dağlar çiçek açar Veysel dert açar (Veysel)

Dertli insanlar teskin olmak yahut derdini hafifletmek için birtakım usullere başvurur. Bazıları ağlayarak, derdini birine anlatarak veya sıkıntılarını kâğıda dökerek rahatlar, bazıları da -Sivas âşıklarında olduğu gibi bunu şiirle ifade eder.

Kişinin içinde bulunduğu durum biraz istidadı gereği onu şiire yöneltir. Şiir sayısının çoğalmasıyla gün gelir kendisini âşıklar arasında bulur. Sivas yöresi âşıklarından bir kısmı âşık oluşlarını derde bağlamaktadır. Mevcut bilgilere göre bu âşıkları üç grupta mütalaa edebiliriz.

1. Çileli bir hayat geçirme

2. Hasretlik

3. Ölüm-Ayrılık

Bir kısım âşıkların âşık oluşlarını derde bağlamaları ve bu hususta edindiğimiz bilgiler, kişilerin dertten dolayı şiire yöneldiklerini, zamanla Âşık Edebiyatı geleneği içerisinde deyişler söylediklerini ortaya koyuyor. Ancak bazılarının, salt bu yüzden âşık olmadığı, saz, istidat, çevre ve ustamalı deyiş bilmenin de rol oynadığını söylemek durumundayız.

H. Sevda sebebiyle âşık olma

Sevda, "aşk ve sevgi" anlamına geldiği gibi, "aşırı sevgiden doğan bir çeşit hastalık"⁴⁵ olarak da nitelendirilir. Sevdanın insanlıkla beraber var olduğunu söylersek, herhalde yanılmış sayılmayız. Birisinin karşı cinse gönlünü kaptırmasıyla ortaya çıkan sevdalanma hadisesi, kişiyi derinden sarsar ve bambaşka bir ruh haline sevk eder.

Şiirler, konularına göre tasnif yapıldığında aşk ve sevda şiirlerinin daima çoğunlukta olduğu görülür. Bu da insanla sevdanın ne derece ünsiyet içinde olduklarını gösterir.

Sevda, halkımızca ölümün yarısı olarak nitelendirilir. Öyleki, ateşten gömlek gibidir; onu giymeyen şiddetini bilemez. Bir kere "göz görüp gönül sevdi"kten sonra kişinin sakin halinden eser kalmaz, coşar, bulanır. Gönül verilen kız, cihanda eşi olmayan, güzellerin güzeli biridir. İnsan bir kere sevdalandıktan sonra, akli başında kalmaz, kâh düşünür kâh ağlar. Önceleri el dilinden korktuğu için aşkını gizli tutar, fakat zamanla gözü kimseyi görmez olur. Gün gelir, âşığına dert açan sevgili, ellere derman olur. Sevdığını alamayan âşık, kendini yaşamış

⁴⁵. Ferit DEVELLİOĞLU, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, İst., 1970.

saymaz, ömür boyu içi yanar. Sevip de alamamak mefhumu, pek çok âşıktâ karşımıza çıkar. Bu durumdaki bir genç, -tıpkı halk hikâyelerinde olduğu gibi- sevda sebebiyle şiirler söylemeye başlar. Yazdığı, söylediği şiirler kısmen de olsa kendisini rahatlatır, acısını dindirir. Şiirlerinin çoğalmasıyla ve bazılarının da bunu saz eşliğinde söylemesiyle, o kişi âşıklar zümresine bir adım daha yaklaşır, zamanla kendisini onların arasında bulur.

I. Ruhi depresyon sonucu âşık olma

İnsanların davranışlarını, yaşama tarzını ve karakteristik yapısını belirleyen çeşitli faktörler vardır. İntibalar, tecrübeler ve hadiseler bu faktörlerin başında gelir. Psikolojik fonksiyonlar da bunlardan biridir.

Bazı kimseler, hayatının herhangi bir devresinde ruhi depresyon geçirir. Depresyon kişide zekâ geriliğinin, farklı davranışlarının, tuhaf isteklerinin veya şuuraltında kalmış gizli özelliklerinin ortaya çıkmasına sebep olur.

Ortaya çıkan bu durum, kişinin yaşantısını doğrudan etkiler. Söz gelişi, kişi bunalım sonucu şiire, güzel söze ilgi duyar, başkalarına ait şiirleri söylediği gibi, kendisinden de söylemeye çalışır.

Depresyon sonucu âşık olma hususunda elimizde tek örnek bulunmaktadır. Bu, bizim objektif hüküm vermemizi güçleştirmektedir. Bununla beraber, kişilerin depresyona bağlı olarak şiire başlamasının mümkün olabileceğini söyleyebiliriz.

J. Millî duyguların galebe çalmasıyla âşık olma

Milletlerin kimliğini belirleyen millî kültür, dil, din, dünya görüşü, tarih, sanat, ört ve adetlerden meydana gelen değerler sistemidir. Sosyal müesseseler olarak nitelediğimiz bu değerlerin her biri, çeşitli milletlerde farklı şekilde tezahür eder. Fertler kendi öz değerlerini bilmek, tanımak ve sahip çıkmak zorundadır.

Kişilerde millî kültür unsurlarına bağlılık derecesi farklı farklıdır. Kimisi bunlara kayıtsız kalırken, kimileri de aşk derecesinde ilgi duyar. Onların zedelenmesi, horlanması, yok olması yahut da sahip çıkılması, canlandırılması, yüceltilmesi kişiyi -olumlu veya olumsuz- derinden etkiler. *Şih Ali Metin*,⁴⁶ *Garip Ozan ve Şükranî*⁴⁷ gibi âşıklar, 14 Temmuz 1974'te Türk Ordusunun Kıbrıs'a asker çıkarması üzerine radyolardaki haberlerden ve duyduğu marşlardan, hararetle yapılan sohbetlerden etkilenmiş, ilk şiirlerini böyle bir ruh hali

⁴⁶. Hakan SIVACI, a.g.e., s. 41.

⁴⁷.. Fikret KESTEN, *Şükranî*, Sivas, 1996, s. 14.

içindeyken yazmıştır. Teknik yönden oldukça zayıf olan bu şiirler, zamanla yerini arzu edilen tarzdaki sanat seviyesine ulaşmış olan şiirlere bırakmıştır.

Millî duyguların ön plana çıkmasıyla şiire başlayanlardan birisi de *Alenî*'dir. Ulaş'ın Kurdoğlu köyünden olan Alenî, çocukluğunda devamlı meşhur Kafkas kahramanlarından Şeyh Şamil ve Mihrali Bey'in kahramanlıklarını dinlemiş. Onların olağanüstü başarıları, Kafkasya'da Müslüman Türklere yapılan zulümler, ruhunda derin izler bırakmıştır. Bunların sonucunda Alenî, ruhundaki yangını şiirlerle söndürmeye çalışmıştır.⁴⁸

Konuyla ilgili olarak elimizde az bulunmakla beraber kişilerin nadir de olsa millî duyguların etkisinde kalarak şiire başlayabildiklerini müşahede etmekteyiz.

K. Diğer sebepler

Âşıklığa başlamakla ilgili olarak yukarıda sıraladığımız ve izahına çalıştığımız hususların yanında başka sebeplerin de olup olmadığını düşündük.

Önce de belirttiğimiz gibi, kişinin âşıklığa başlamasıyla ilgili hususları tespit ederken eldeki bilgilere göre hareket ettik ve ortaya bu tablo çıktı. Ancak kaynaklarda mevcut olmasa da bunlara ekleyeceğimiz daha başka sebeplerin de var olduğunu müşahede ettik. Onları da burada kısaca zikretmek istiyoruz.

1. Sosyal hareketler ve bunun ruhi, fikri ve inanç bakımından kişiye etkileri

Tarihboyu cereyan eden olaylar ve sosyal hareketler, kişileri olumlu veya olumsuz olarak doğrudan etkilemiştir. Halk ister istemez, bu olaylara kayıtsız kalmamış, gerek ruhi ve fikri, gerekse inanç bakımından bunların etkisinde kalmıştır. Meselelerini dile getirirken de sık sık şiirden istifade etmiştir. Türk Halk Şiiri numuneleri çağlara göre mütalaa edildiğinde, sosyal konulu şiirlerin çoğunlukta olduğu görülür. Bu da biraz önce söylediklerimizi teyit etmektedir.

Âşıkların sosyal konulu şiirlere yer vermesiyle, sosyal hareketlerin kişileri şiire yöneltmesi ayrı hususlardır. Ancak durum her ne kadar böyle ise de biz, toplumu yakından ilgilendiren olaylarla, avamdan kişilerin âşıklığa başlaması arasında yakın bir bağ olduğuna inanıyoruz. Zira sözün, meramın şiirle ifadesi, halk üzerinde daha etkilidir. Topluma mesaj vermek isteyen şair yaratılışlı kişilerin de bu yola başvuracağı kuşkusuzdur.

2. İklim ve jeolojik yapının iktisadi yönden halkı güçsüz düşürmesinin doğurduğu olumsuz sonuçlar

Başlangıçta "*Sivas İlinin Coğrafi Özellikleri*" bahsinde geniş olarak izah ettiğimiz iklim ve jeolojik yapıya, burada, kısaca temas etmek istiyoruz. Sivas

⁴⁸. Alpaslan AYRAL, *Âşık Alenî*, Sivas, 1995, s. 15-16.

genellikle karasal iklimin hüküm sürdüğü bir yerdir. Kışları karlı ve soğuktur. Yaz kurak geçer ve kısa sürelidir. Birkaç ay süren sıcak günlere nazaran soğuk geçen ay sayısı daha fazladır. Bunun yanında Sivas, ülkemizde dağların ve yüksek platoların fazla olduğu yörelerimizden biridir. Ayrıca yüksekten akan sular, muhtelif yerlerde dar ve derin vadiler meydana getirmiştir. Jeolojik bakımdan rezervi fazla olmasına rağmen, bunlardan yeterince istifade edilememiştir. İşyerinin yetersizliği ve işsizlik, kış mevsiminin uzun sürmesi, ekime uygun arazinin fazla olmaması ve bu yüzden yeterince hububat elde edilememesi, yöre halkının yoksullaşmasında rol oynayan en önemli sebeplerdir. Yetersiz ekonomik şartlardan dolayı, yıllardan beri il dışına sürekli göç olmaktadır. 1927-1935 yıllarında %0 34,1 olan nüfus artış hızının 1975-1980'lerde %0 2,3'e kadar düşmesi de bunun açık göstergesidir.

Yörelerdeki iklim ve tabii yapı, halkı iktisadi yönden güçsüz düşürür, buna bağlı olarak da ortaya olumsuz bir tablo çıkar. Bunun yanında, boş zamanın fazla oluşu ve bu yüzden kişinin oyalanabileceği nesnelere araması, fakirlik, geçimsizlik, mahkûmiyet, gurbete çıkma vs. gibi hususlar, kişilerin saza ve şiire yönelmesine yol açar. Bu vesile ile sıkıntıdan kurtulmayı, teskin olmayı yeğleyenler zamanla işi ilerletir, şiir sayısını çoğaltır. Bazıları da şiirin yanı sıra saz çalmada ustalaşır. Gün gelir bu kişiler kendilerini âşıklar arasında bulur.

3. İnsanların fizikî yapısı

İnsanlar fizikî yapısı itibariyle birtakım özelliklere sahiptir. Güzellik-çirkinlik, uzunluk-kısalık, şişmanlık-zayıflık şeklinde tezahür eden bu özellikler, kişinin karakteristik yapısıyla doğrudan alâkalıdır. Herkes tarafından beğenilen güzel özellikler, kişiye övünç ve kıvanç verir. Kusurlar ve sakatlıklar ise, kişiyi komplekse sokar. Bu konuda kendisini ispat etmeye, üstün vasıflarını ortaya koymaya zorlar. Herkesin yapamayacağı işleri başaran biri olarak görülme ister. İyi bir duvar ustası veya marangoz, iyi bir koşucu veya güreşçi şeklinde kendisini ispatlamaya çalışır. Bu cümleden olarak, bedenî arızası olan kişilerin âşıklığa başlamalarını da tabii karşılamak gerekir.

.....

Yukarıdan beri gruplandırmaya ve anlatmaya çalıştığımız âşıklığa başlama konusunda söyleyeceklerimizi tamamlamadan önce bir hususa daha temas etmek istiyoruz.

Kimilerinin âşıklığa başlamaları bir sebebe bağlı değildir. Âşık olmalarında iki, üç hatta dört faktörün etkili olduğunu tespit ettiğimiz âşıklar da vardır.

Kişilerin âşık oluşları çeşitli sebeplere bağlıdır. Bunu bu bölümde ayrıntılı olarak anlatmaya çalıştık. Ancak şurası da var ki, bu sebeplerden birisi elbetteki farklı bölgelerde de vardır. O halde niçin oradaki kişiler, Sivas'ta olduğu kadar âşıklığa yönelmiyor? Çünkü o yörelerde "âşıklığa başlama" için gerekli olan

temel unsurlar yetersizdir yahut mevcut değildir. Bu temel unsurlar da üç başlık altında toplanabilir.

- a. Yeteneğin gerekliliği,
- b. Gerekli şartların yerine gelmesi,
- c. Çevrede kültür birikiminin ve bu kabullerin geçerli olması.

Teknolojinin bütün hızıyla toplumları etkilediği şu dönemde, yeni âşıkların ortaya çıkması acaba ne derece mümkündür?

Âşıklık geleneğinin canlı olarak yaşadığı ve yaşatıldığı Sivas'ta, şüphesiz bu gelişmelerden payını almaktadır. Elinde sazı, dilinde sözü köy köy dolaşır kendisine rakip arayan, şiirleriyle toplumu peşinden sürükleyen, maşukası uğruna dağ bayır dolaşır vuslat ateşiyle yanan, dizinin dibine istidatlı bir genci alıp yetiştiren âşık sayısı gün geçtikçe azalmakta... Senenin muhtelif günlerinde, muhtelif yerleşim merkezlerinde yapılan festival, tören, şenlik ve anmalar vesilesiyle sahnelerde boy gösteren âşıkların icraatları da göstermelikten ibaret. Âşıklık yapı ve fonksiyon itibarıyla bir bakıma kabuk değiştiriyor.

Âşıklık geleneğinin devamını biz, yukarıda izah etmeye çalıştığımız âşıklığa başlama faktörlerinin varlığıyla mümkün görüyoruz. Bu faktörlerin gelecekteki pozisyonunu ise, toplumdaki kültür değişimleri sırasında ortaya çıkabilecek değişim veya yeni unsurların vücut bulması belirleyecektir.